

JACEK MELLER

Sprawozdanie z konferencji naukowej *Klauzula sumienia dla wszystkich?*, Instytut Filozofii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa, 12 czerwca 2024 r.

Streszczenie. Pluralizm światopoglądowy współczesnych społeczeństw, konieczność ustanowienia porządku prawnego, regulującego różne dziedziny życia, i jednocześnie uznanie godności osobowej każdego człowieka wraz z przysługującą mu wolnością sumienia każą postawić pytania o sposoby rozwiązywania potencjalnych konfliktów między nakazami prawa a normą, której źródłem jest sumienie jednostki. Jednym z nich jest uznanie sprzeciwu sumienia: możliwości niewykonania działania, dopuszczonego czy nakazanego przez prawo. Podczas konferencji *Klauzula sumienia dla wszystkich?* przedstawiono antropologiczne podstawy sprzeciwu sumienia, aktualne tendencje do zawężania lub poszerzania tej sfery wolności człowieka, a także praktykę respektowania tego uprawnienia w niektórych zawodach.

Słowa kluczowe: sprzeciw sumienia; klauzula sumienia; prawa człowieka; filozofia prawa

We współczesnych, pluralistycznych światopoglądowo i religijnie społeczeństwach nierzadki jest konflikt między przekonaniem jednostki, a większościowym nurtem myślenia i postępowania oraz obowiązującym porządkiem prawnym. Jednostka, która uważa, że nie może podporządkować się uznawanym powszechnie zasadom, może zdecydować się na obywatelskie nieposłuszeństwo i ponosić jego konsekwencje. Możliwe jest jednak rozwiązanie konfliktu przez uznanie „sprzeciwu sumienia”, czyli opartego na prawach człowieka szacunku dla odmowy wypełnienia przepisu prawa. Możliwa jest również prawna regulacja wyrażenia i granic sprzeciwu poprzez wprowadzenie „klauzuli sumienia” w różnych dziedzinach. Celem konferencji pt. *Klauzula sumienia dla wszystkich?*, która odbyła się 12 czerwca 2024 roku w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (UKSW), było zbadanie filozoficznych (etycznych i filozoficznoprawnych) podstaw sprzeciwu i klauzuli sumienia oraz możliwości legalizowania tego uprawnienia

dla różnych grup zawodowych. Dotąd przedmiotem publicznego dyskursu był głównie sprzeciw sumienia przedstawicieli zawodów medycznych, ale można rozważać to zagadnienie w odniesieniu do innych profesji, np. możliwości odmowy udzielenia pomocy prawnej przez adwokata, odmowy realizacji konkretnego elementu programu wychowawczego przez pedagoga lub odmowy przyjęcia i realizacji zamówienia w działalności gospodarczej.

Na program konferencji złożyło się siedem referatów, wygłoszonych przez przedstawicieli sześciu krajowych ośrodków naukowych. Konferencję otworzył kierownik Katedry Etyki w Instytucie Filozofii UKSW w Warszawie, ks. dr hab. Andrzej Kobyliński, prof. ucz. Witając uczestników, podkreślił aktualność i doniosłość poruszanego zagadnienia. W świecie, który chlubi się uznaniem praw człowieka i deklaruje coraz szersze ich przestrzeganie w sferze wolności sumienia, zauważyć można tendencję przeciwną: ograniczanie możliwości głoszenia pewnych poglądów moralnych oraz wpisywania ich w całość życia społecznego. Na forum publicznym mówi się najczęściej o ograniczeniu lub wykreśleniu z ustawodawstwa klauzuli sumienia w zawodach medycznych, podważana bywa także wolność zawierania umów gospodarczych (wolność sumienia przedsiębiorców). Można także przypuszczać, że podczas działań wojennych (w dniu konferencji trwała agresja Rosji na Ukrainę oraz 26 innych konfliktów zbrojnych o różnej skali) wolność sumienia osób, w różny sposób w nie zaangażowanych, bywa łamana.

Pierwsza część spotkania poświęcona była teoretycznym aspektem sprzeciwu i klauzuli sumienia. Ks. dr Jacek Meller (Instytut Filozofii UKSW w Warszawie) w wystąpieniu *Sprzeciw sumienia jako element uznania godności osoby w relacji ze społecznością* podkreślił, że jednym z fundamentów współczesnych społeczeństw jest szacunek dla osobowej godności poszczególnych jednostek. Wyraża się on między innymi w uznaniu różnorodności przekonań moralnych i wolności ich manifestowania. Wobec konfliktu między przyzwoleniem lub obowiązkiem, płynącym z prawa, w państwie nie powinno dochodzić

do łamania moralnych przekonań jednostki. Są one bowiem jednym z przejawów jej osobowej godności, związanej z prawem wolnego tworzenia siebie w oparciu o uznane prawdy. Władze publiczne, zgodnie z personalistyczną zasadą pomocniczości, powinny wziąć na siebie zadanie takiej organizacji życia społecznego, aby, przy zachowaniu prawa do sprzeciwu sumienia, umożliwić różnym jednostkom i grupom korzystanie z legalnych towarów i usług oraz zminimalizować niebezpieczeństwo swoistej anarchii, wynikającej z pluralizmu opinii.

Analizując miejsce wolności sumienia we współczesnym państwie, Oskar Kosenda (Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego) w referacie *Podstarwa „sprzeciwu sumienia” – wolność sumienia w myśli E.W. Böckenfördego* sięgnął do myśli niemieckiego konstytucjonalisty Ernsta-Wolfganga Böckenfördego (zm. 2019). Pisząc o sprzeciwie sumienia, Böckenförde wskazuje na cele nowożytnego państwa. Ma ono rozwiązywać lub przynajmniej łagodzić spory, gwarantując jednostkom wolność i bezpieczeństwo (nie zaś prawdę i dobro, które są przedmiotem moralnych decyzji). Skoro zaś broni wolności, nie może nikogo przymuszać do postępowania wbrew własnemu sumieniu. Z drugiej strony nie może interpretować wolności sumienia w sposób prowadzący do anarchii, lecz powinno nakładać na każdego wymóg dbania o dobro wspólne. Wolność sumienia nie gwarantuje, że każdy będzie mógł postępować zgodnie ze swoją wizją dobrego życia; gwarantuje jedynie, że nikt nie będzie przymuszony postępować sprzecznie z tą wizją.

Wystąpienie dr. Łukasza Bernacińskiego (Instytut na rzecz Kultury Prawnej Ordo Iuris), zatytułowane *Klauzula sumienia dla wszystkich! Czyli co wynika z orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, dlaczego nie potrzeba zmian ustawowych i dlaczego potrzeba zmian ustawowych*, dotyczyło niekonsekwencji, obecnych w polskim porządku konstytucyjnym. Wolność sumienia jest w nim uznawana za jedną z podstawowych wolności i praw człowieka, których źródłem jest bezpośrednio godność osoby ludzkiej. Na podstawie orzecznictwa

Trybunału Konstytucyjnego należy stwierdzić, że oparty na prawie natury standard ochrony praw człowieka w zakresie poszanowania wolności sumienia jest wystarczający i nie potrzebuje zmian ustawowych. Ze względu jednak na niezgodność niektórych przepisów z tym standardem, a także niską świadomość wielu osób co do ich praw, zalecane byłyby zmiany legislacyjne, ustanawiające klauzulę sumienia dla wszystkich.

Dr hab. Arkadiusz Barut (Akademia Humanitas w Sosnowcu) w wystąpieniu, zatytułowanym *Klauzula sumienia a nielegitymowane zmiany praw podmiotowych*, zwrócił uwagę na obecny w kulturze społeczeństw Zachodu proces, którego istotą jest zmiana rozumienia praw podmiotowych, w tym także sprzeciwu sumienia. Część uczestników dyskursu publicznego prezentuje nowy sposób rozumienia tych praw i kwestionuje ich podstawy, nie zmieniając jednak dotychczasowych form wypowiedzania się. Poprzez widzenie w prawach osoby jedynie haseł politycznych o płynnej treści, przyznanie władzy politycznej prawa do konkretyzacji treści uprawnień czy arbitralną zmianę zakresu konkretnych uprawnień i kreowanie nowych, zmierzają oni do radykalnego ograniczenia stosowalności sprzeciwu sumienia, a także prawnie zagwarantowanych klauzul.

W dyskusji, zamykającej pierwszą część sympozjum, uczestnicy zgodnie podkreślali szerokie rozumienie wolności sumienia. Natomiast przedmiotem sporu była kwestia ustawowego potwierdzenia tego prawa. Wydaje się to konieczne wobec prób jego zawężania w praktyce życia społecznego, zwłaszcza aktywizmu różnych grup mniejszościowych, z drugiej zaś strony byłoby to niepożądane z punktu widzenia idei praw człowieka jako kontynuacja procesu ich pozytywizacji.

Druga część konferencji poświęcona była zagadnieniom funkcjonowania sprzeciwu sumienia w praktyce wykonywania niektórych zawodów. Kontekstem pierwszego wystąpienia było rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie programu pilotażowego w zakresie usług farmaceuty, dotyczących zdrowia reprodukcyjnego, zmieniające

zasady dostępności „antykoncepcji awaryjnej”. Mec. Katarzyna Gęsiak (Instytut na rzecz Kultury Prawnej Ordo Iuris) w referacie pt. *Sprzeciw sumienia jako środek ultima ratio wobec nowych regulacji prawnych dotyczących farmaceutów* przedstawiła istniejące w polskim systemie prawnym problemy, związane z pracą farmaceuty, zobowiązanego do przestrzegania obowiązujących przepisów, a jednocześnie dysponującego fundamentalnym prawem sprzeciwu sumienia. Sprzeciw ten został wskazany jako środek ostateczny spośród innych, którymi dysponuje farmaceuta.

Do praktyki jednego z zawodów medycznych odwołał się w swoim referacie o. dr hab. Jerzy Brusilo OFMConv, prof. UPJPII (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie) w wystąpieniu *Klauzula sumienia w praktyce zawodowej lekarza weterynarii*. Zwrócił uwagę, że o ile częste jest przywoływanie problemu sprzeciwu sumienia w praktyce lekarskiej, pielęgniarskiej czy farmaceutycznej, o tyle zazwyczaj pomijana jest w tym kontekście działalność weterynarzy. Tymczasem ich sytuacja wydaje się być nawet bardziej skomplikowana niż innych profesjonalistów medycyny: status moralny zwierząt jest inny niż ludzi, lecz niektóre środowiska postulują uznanie praw zwierząt na wzór podmiotowych uprawnień człowieka. Ponadto decyzje dotyczące zwierząt pośrednio odnoszą się też do ludzi. Weterynarz w ramach swej pracy uczestniczy także w zabijaniu: czy to w uboju (także rytualnym, uznawanym często za nieetyczny), czy w eutanazji chorych zwierząt. Wobec uznania osobowego prawa do wolności sumienia i całkowitego niemal pomijania tej kwestii w kontekście weterynarii istnieje nagła potrzeba opracowania zasad stosowania sprzeciwu sumienia w praktyce medycyny zwierząt.

Przedmiotem wystąpienia dr. Damiana Gila (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie) pt. *Klauzula sumienia w filozofii prawa a dyskrejonalna władza sędziego* była rola sumienia osoby, wykonującej władzę sędziego. Można ją dostrzec na dwóch poziomach: samego podjęcia osądzenia sprawy (lub ewentualnego wyłączenia się sędziego z orzekania) i zależności wydawanego wyroku od osobistych

przekonań. Sędziowie tradycyjnie zwani są „ustami ustawy”, lecz wykonując tę funkcję, muszą oceniać dostępne dowody także w świetle zasad logiki i doświadczenia życiowego. Zwłaszcza ostatni element odnieść można do sprzeciwu sumienia. Pozostaje jednak otwarte pytanie, czy i na ile sumienie (własne przekonania światopoglądowe) może kształtować proces decyzyjny sędziego?

Dyskusja, podsumowująca tę część spotkania, poświęcona była konkretnym sytuacjom praktyki zawodowej, zwłaszcza zawodów prawniczych. Uczestnicy analizowani zwłaszcza kwestię możliwości oddzielenia interpretacji i wykonania prawa od osobistych przekonań moralnych sędziego.

Konferencję zakończył dziekan Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej UKSW w Warszawie ks. dr hab. Maciej Bała, prof. ucz. Dziękując uczestnikom za przygotowane wystąpienia, zauważył, że problematyka sprzeciwu sumienia i klauzuli sumienia, choć pojawia się w kontekście praktykowania poszczególnych zawodów i prawnych regulacji, rzadko staje się przedmiotem pogłębionej, filozoficznej analizy. Ta zaś jest niezbędna dla budowania spójnych reguł życia społecznego.

**REPORT ON THE CONFERENCE *CONSCIENCE CLAUSE FOR EVERYONE?*,
INSTITUTE OF PHILOSOPHY, CARDINAL STEFAN WYSZYŃSKI UNIVERSITY IN
WARSAW, JUNE 12, 2024**

Abstract. The pluralistic worldview of modern societies, the need to establish a legal order regulating the various areas of life and the simultaneous recognition of the personal dignity of every human being along with their freedom of conscience, lead to consider how to resolve potential conflicts between the orders of law and the norm, the source of which is individual conscience. One solution lies in the recognition of conscientious objection: the possibility of not performing an action permitted or ordered by law. The conference investigated the anthropological basis of conscientious objection, current tendencies to narrow or expand this sphere of human freedom, as well as the practice of respecting this right in certain professions.

Keywords: conscience clause; conscientious objection; human rights; philosophy of law

JACEK MELLER

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Instytut Filozofii
(Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Institute of Philosophy, Poland)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0468-0168>

j.meller@uksw.edu.pl

DOI 10.21697/spch.2024.60.S.03

Tekst jest udostępniany na zasadach licencji Creative Commons (CC BY-ND 4.0 Międzynarodowe).

Zgłoszono: 27/06/2024. Zrecenzowano: 12/09/2024. Zaakceptowano do publikacji: 21/10/2024.